

BESZÉLGETÉS ZSIGMOND DEZSŐVEL

Áldozathozatal

RUDOLF DÁNIEL

ESTERHÁZY JÁNOS KRÉDÓJA AZ EMBERI ÉS POLITIKUSI TISZTESSÉGRŐL ÉS A NEMZETEK BÉKÉS EGYÜTTÉLÉSÉRŐL MA IS PÉLDÁT ADHAT KÖZÉP-EURÓPÁNAK.

Triptychon – Esterházy János élete és öröksége címmel, magyar-lengyel koprodukcióban készített háromrészes dokumentumfilmet az egykor Magyarországhoz, 1918-tól Csehszlovákiához tartozó Felvidék mártír politikusáról Zsigmond Dezső. A rendezőt a hiánypótló alkotás születésének körülményeiről, jelen- és jövőbeli terveiről, illetve a dokumentum- és a játékfilmjei kapcsolatáról kérdeztük.

• *Ez a film azért is egyedi a Zsigmond Dezső-életműben, mert azon kevés filmjeid egyike, melyek nem saját ötletből származnak...*

Valóban, eddig szinte minden filmem saját ötletből készült, mégsem haboztam sokat, amikor Csányi János producer megkérdezte, lenne-e kedvem Esterházy János (1901-1957) életéről filmet forgatni. Miután elolvastam Dr. Molnár Imre történész idevágó életrajzi vonatkozású könyveit, tanulmányait és megismerem Esterházy János sorstragédiáját, azt mondtam, feltétlen. Az is motivált, hogy a Felvidéken forgathatók. Mert amellet, hogy a vidéki Magyarország rendezőjének tartanak, nagyon sok filmet készítettem a határon túl is – Erdélyben, Gyimesben, Kárpátalján –, a Felvidék viszont, annak ellenére, hogy anyai nagyapám onnét származik, eddig kimaradt – most végre megtalált.

• *Mi fogott meg Esterházy János alakjában?*

Az a nagyon erős, sűrű drámaiság, ami ebben a történetben benne van: nemcsak a magyar-lengyel származású Esterházy János élete, hanem egész Közép-Kelet-Európa történelme visszaköszön belőle. Azok a fájó pontok, amelyek ezt a világot érték a 20. században. Hiszen Esterházy Felvidéken született, még

Magyarországon, Trianon után pedig ahelyett, hogy az anyaországba költözött volna, inkább ott maradt a felvidéki magyarsággal. Ez a gróf, aki élhetett volna másképp – hiszen idehaza is voltak birtokai és kiváló kapcsolatokkal rendelkezett, így a magyar parlamentnek, sőt, a kormánynak is lehetett volna meghatározó tagja –, nem vállalta, mert ő hűséges akart maradni szeretett testvéreihez, ahhoz a közegehez, amelyben született, és amelyben otthonra lett.

És természetesen később ebből adódtak a konfliktusai is. Megválasztott tagja volt a csehszlovák parlamentnek, majd önállósulása (1939 március) után a szlovák országgyűlésnek is – és amellet, hogy ott a magyarság érdekeit nézte, ugyanúgy képviselte a szlovák népet. Még akkor sem akarta elhagyni őket, amikor Hitler a vazallusává tette Szlovákiát. Bátran kiállt a zsidóság mellett is, egyedül ő nem szavazta meg a Hitler által Szlovákiára kényszerített, zsidók deportálására vonatkozó törvényt. Megragadott ennek az embernek a tisztasága és őszintesége. Az, hogy az ezerszer elkoptatott fogalmak, mint keresztény, nemzeti vagy éppen liberális az ő személyisége és cselekedetei által tiszta értelmet nyerhetnek és közeledhetnek ismét az eredeti jelentésükhöz.

• *A filmben igyekszel kidomborítani a főhős emberi oldalát, Esterházy humoros, nőket kedvelő, arisztokrata figuráját is.*

Esterházy megfontolt, ugyanakkor laza, igazi sármos ember volt – ez hamar kiderült számomra és a film szerves részévé vált. Gyakran járta a vidéket, az emberekkel baráti tudott beszélgetni, megívott velük egy-egy pohár bort, s kifejezetten kedvelte a csinos lányokat, mondjuk úgy, élte az életet. Nekem Esterházy János képeiben mindig egy kedves, közvetlen em-

ber ugrik be és nem egy szomorú arcú mártír. Az utolsó pillanatig megőrizte a humorát, a legnehezebb helyzetekben is tudott nevetni. Még betegsége és halálklása idején sem hagyta el a humorérzéke, és képes volt megnevettetni a testvérét, Máriát.

• *Ha már Esterházy Máriáról említetted, az ő életrajzi szála is erős hangsúlyt kap a filmben. Miért döntöttél így?*

A lengyel állampolgárságú Mária, aki naplót írt testvére keresztútjáról, legalább annyira részese volt családjával ebben a szenvedéstörténetnek, mint maga János. Hiszen míg fivérének Csehszlovákia legkülönbözőbb börtöneibe hurcolták, ő a gyerekekkel együtt szabályosan nyomorgott, szinte az éhhalál szélére került. Éppen ezért én a történet érzelmi részét tartom a legfontosabbnak, s rendezőként a két testvér kapcsolata érdekelt. Mária – akit lengyel történészek 20. századi Antigonének kereszteltek el – mindenhova elment János érdekében és szinte mindenholon ki is dobták. Az utolsó pillanatig ott volt mellette a börtönben, és később hosszú küzdelme ellenére sem sikerült testvére földi maradványait eltemetnie.

• *Rengeteg szokatlan megoldást, már-már játékfilmes elemet használsz, árnyjátékot például, sőt, még egy szótlán narrátori is belevittél a filmben...*

Mária – mint említettem – folyamatosan naplót írt. Megörököltette, hogyan élt testvére a gulágon, illetve a csehszlovák börtönökben, miként segített neki és próbálkozott a megmentésével. Leginkább az ragadott meg benne, hogy mennyire tömönatokban fogalmaz és mondja el a kétségeit, a fájalmát, kicsit sem patetikusan. Ezt a naplót szerkesztettük a filmben úgy, hogy – a korábbi, Tisza István meggyilkolásáról szóló mozimhoz [*Herminamező árnyai* (2016)] hasonlóan – árnyjátékkal keltettük életre a múlt alakjait és eseményeit.

Talán még ennél is különösebb eszköz Esterházy János lányának, Esterházy-Malfatti Alice asszonynak filmbeli jelenléte, néma narrációja. Súlyos betegsége miatt ő csak az arcát tudta adni a filmhez, a hangját sajnos nem. Mégis szerettem volna, hogy ő narrálja a filmet. Olaszországban, a Jón-tenger partján található villájában vettük fel vele a képi anyagot, majd régebbi nyilatkozataiból, illetve a Molnár Imre történésszel való beszélgetéseiből állítottuk össze a később szinkronszínész

által felmondott narrátor-szöveget. Alice hallgatása egyébként szimbolikus, hiszen Esterházy Jánosról nagyon hosszú ideig semmit nem lehetett hallani. A kommunizmus évtizedeiben csak némán, belülről lehetett siratni őt.

• *A film hosszú ideig készült, 2018-ban kezdődött az előkészítés és csak idén fejeződött be a projekt – többek között a koronavírus-járvány is közbeszólt. Mennyire akadályozták a munkát a nehezítő körülmények?*

Mindenféle járványtól függetlenül nagyon örültünk, hogy ezt a filmet egyáltalán leforgathatjuk. Kétségtelen, hogy a Covid miatt hosszabb ideig tartott a munka, mint szeretnénk volna, hiszen a film jeleneteinek többségét külföldön, Lengyelországban, Szlovákiában, Csehországban és Olaszországban vettük fel. A nehézségek ellenére azt kell, hogy mondjam, talán még jól is jött számunkra a járvány, hiszen az a rengeteg anyag, amit leforgattunk, nem könnyítette meg a vágás folyamatát. A pandémia – furcsán hangzik – kiváló lehetőséget adott rá, hogy sokkal többet tudjunk foglalkozni az anyaggal, mint eredetileg reméltük.

• *Mennyire sikerült megvalósítani azt, amit megálmodtál?*

Annak ellenére, hogy Esterházy Jánosról egy ilyen nagyságrendű nemzetközi koprodukción nem most, hanem 30 éve kellett volna elkészíteni – amikor még éltek azok a börtöntársak és túlélők, akik Jánost személyesen ismerték – rengeteg kiváló beszélgetést, mélyinterjúkat rögzítettünk. Például Mária gyermekeivel, Jadviga és Zsó-

fia asszonnyal Varsóban vagy unokahúgukkal Elzbiétával Krakkóban. Ezekből a vallomásokból olyan dolgok derültek ki, amelyek korábban egyetlen könyvben, forrásban sem szerepeltek, s még szakértőnk, dr. Molnár Imre is megújította általuk az Esterházy életéről szóló könyvét.

• *Visszatérve a dokumentumfilm és a játékfilm keveredésére, egy másik interjúban úgy nyilatkozol, hogy a filmjeidre mindig afféle tiltott határátlépések voltak jellemzőek. Szereted az ún. szituációs dokumentumfilmet.*

Amikor az *Élik az életüket* című, Kárpátalján forgatott dokumentumfilmem versenyzett a Filmszemlén [2007-ben], behívott a zsűri és arra kért, valljam be őszintén, hogy ez nem is dokumentumfilm, hanem egy játékfilm. A klasszikus felfogás szerint ugyanis a dokumentumfilmben leültetik az embereket és kérdezik őket. Az én filmjeim többsége – a kárpátaljai *Élik az életüket*, az Erdélyben játszódó *Aranykalyiba* (2003), *Jócsi nővér és a sárga bicikli* (2005) és társaik – viszont szituációkra épülnek. Manapság már minden valamirevaló fesztivál ilyen szituációs dokumentumfilmekkel van tele. Akkoriban viszont idehaza, néhány kivételtől eltekintve, még viszonylag kevés volt a hasonló megközelítés.

Valóban elmosódnak ezek a határok, de őszintén meg kell, hogy mondjam, akármennyire is játékfilmes jellegűek a szituációs dokumentumfilmjeim, sosem neveztem őket játékfilmnek, mert azért van egy határ, ahol mindig megállok. Sok mai dokumentumfilmes persze

szívesen átlépi ezt a határt és konkrét játékfilmes jeleneteket alkot meg, de én soha. Az én módszerem, hogy szituációkat teremtek, s ezekkel nem hamisítok meg semmit, csupán egy keretet biztosítok, egy kiindulópontot, melybe belehelyezem a szereplőimet, aztán ezt a keretet úgy feszítik szét, ahogyan csak akarják. Onnantól kezdve ők már a valóságos életüket teszik bele. Eleve nem is tervezek olyasmit, ami ettől távol állna. Sosem engedném azt, hogy dokumentumfilm-szereplők játékfilmes szöveget mondjanak fel, színészkedni próbáljanak. Az merő hamisság, és egyébként nem is lennének rá képesek azok, akik csak a saját közegükben, a saját életükben tudnak létezni. Természetesen szeretek olyan dokumentumfilmes karakterekkel dolgozni – és ezt sohasem titkoltam –, akikben azért van egy kis színészi képesség. De ezt nem használtam fel arra, hogy elkezdjenek színészkedni. Amikor ők egy szituációs helyzetbe kerülnek általam, azt mondják, azt teszik, amit valóban, a saját meggyőződésük szerint mondaniuk, tenniük kell. Ezek az emberek tényleg „élik a saját életüket”.

• *Nemcsak a dokumentumfilmjeidben jelennek meg szinte játékfilmes elemek, hanem a fordítva is: a játékfilmjeidben gyakran találkozni civil szereplőkkel, improvizált helyzetekkel és „natúr” közzel. Sőt, gyakran előfordul, hogy egy-egy dokumentumfilmes témádat később játékfilm formájában is kibontod.*

Szinte az összes játékfilmem úgy született, hogy csináltam egy dokumentumfilmet, majd elkezdett játékfilm formájában is izgatni a téma. Az első – még Erdélyi Jánossal közösen készített – játékfilmem, az *Indián tél* (1993) alapja egy vidéki, kisvárosi indián, Gecse Tamás története volt, akit még kamaszkoromból ismertem. Az *asszony* (1995) című filmünk egy katonatisztról szól, aki az '56-os forradalom idején – a kádári megítélés szerint – rosszkor volt rossz helyen, ezért bujkálnia kellett. A családja a kacsáol alá ásott gödörben rejtegette éveken át, még a kisfia sem tudta, hogy ott van – ebből is készítettünk korábban egy dokumentumfilmet *Az eltűnt idő nyomában* (1993) címen.

A *Bizarr románc – Tanyasi dekkameron* (2000) című filmem sztoriját, melyben a Szarvas József által játszott főhős egy

Zsigmond Dezső:
**Triptichon –
Esterházy János
élete és öröksége**

guminőbe szeret bele, szintén az élet írta. Autózás közben, a rádióban hallottam, hogy Győr közelében egy osztrák vállalkozó guminő-gyárat akar létesíteni. Ekkor már évek óta szerettem volna egy, a jászsági tanyavilágban játszódó filmet készíteni, megörökíteni a környékbeli, Hrabal tollára és Menzel kamerájára illő figurák életét. Ezért kitaláltam, hogy az egyik környékbeli tanya közelében épüljön fel – a történet szerint – a guminő-gyár, s így kezdődjön el egy abszurd tragikomédia.

A dokumentumfilmes előzmények hozadéka mindig erősítette a játékfilmjeimet, jó példa erre a *Vadlány – Boszorkánykör* (2009) című erdélyi filmem, ahol néhány színészen, például Trill Zsolton kívül csak a korábbi, Erdélyben készült dokumentumfilmjeimből megismert amatőrök szerepeltek. Az ő valóságos életüket építettem bele egy fikciós vonalba, amit rendkívül izgalmas kísérletnek éreztem. Úgy próbáltam beilleszteni a valós életsorsokat a megírt játékfilmes cselekménybe, hogy nem hamisítottuk meg a karaktereket, nem tettünk a filmbe semmi olyat, ami a valóságban ne fordulhatott volna elő velük. De az említett *Bizarr románcban* is kísérleteztünk hasonlóval: ha megnézed a kocsmá népét, a kocsmáros és jó pár egyéb szereplőt, ők valódi figurák, igazi, Jászság-környéki, homoktanyai alakok.

Zsigmond Dezső:
A Sátán fattya
(Tarpai Viktória)

Az *Ez zárkózott ügy* és a *Jelölöm magam* még politológiai, szociológiai filmek voltak. A *Vérrel és kötéllel* és *Az eltűnt idő nyomában* már történelmi témájúak. Később a szituációs dokumentumfilmek sora, portréfilmek, sőt olyan dokumentumfilm-sorozatok is készültek, mint a vidéki Magyarország legeldugottabb részeit bejáró *Ameddig a harang szól*. Az említett játékfilmek mellett mesefilmsorozatot is készítettem Andersen műveiből. S ha már a gyerekkorról van szó, a legkedvesebb és talán legsikeresebb filmem *A ház emlékei*, amely annak idején három díjat is kapott a Magyar Filmszemlén olyan általam tisztelt mesterektől mint Fehér György, Koltai Lajos és Gyarmathy Lívia. Ők azt mondták, hogy olyan ez a film, mintha dél-amerikai szerző írta volna, pedig az én gyerekkoromról szólt. Igaz, már akkor hatott rám egyik legkedvesebb író, Gabriel García Márquez. Nagy Zoltán Mihály művéből, *A sátán fattyából* pedig elkészítettem egyetlen adaptált játékfilmemet is.

• Az *Esterházy-filmet hamarosan bemutatják a Magyar Mozgóképfesztivál programjában, sőt, ha jól tudom, játékfilm formájában is érdekelt a téma. Milyen projektek foglalkoztatnak még jelenleg?*

Most éppen a beregszászi magyar színházzal – akiknek sorsát a kezdetektől fogva nyomon követem – csináltam egy rövid dokumentumfilmet a háborús helyzettel kapcsolatban. Miközben ők itt, Magyarországon a *Tótékat* adják elő, a saját kárpátaljai világukról és a mostani háborús örületről beszélnek, illetve arról, mi lesz a színházuk sorsa, lesz-e egyáltalán folytatás. A már említett *Élik az életük* című filmem egykori gyerekszereplőjével, Szabinával forgattunk nemrég. Másfél évtized után felhívtam, hogy tudnék-e neki segíteni. Ugyanis korábban, hátrahagyva gyerekeit Budapestre szökött bűnöző férjétől, aki kínozta, verte, lopásra kényszerítette. S most a háborús helyzetet kihasználva visszamenne Kárpátaljára értük. Egy stábbal áthoztuk őket a határon, megörökítve Szabina vizsontagságos életét, s megmutatva, hogyan sikerült elmenekülniük. Ezzel szeretném folytatni az évtizedekkel ezelőtt forgatott filmet.

Nemrég fejeződtek be egy szituációs dokumentumfilmem, az *Igában* munkálatai, melyben az utolsó szatmári igás gazda sorsát örökítem meg, aki próbálja továbbadni tudását, szakmája csínját-bínját az utókornak. Továbbá szeretnék játékfilmet készíteni Esterházy János életéből, testvére Mária „szűrőjén” keresztül. Ez egy kifejezetten filmdrámába illő sorstörténet lenne. De ez még a jövő zenéje. •